

Отримано: 11 червня 2018 р.

Прорецензовано: 22 червня 2018 р.

Прийнято до друку: 26 червня 2018 р.

e-mail: v.l.khromets@gmail.com

DOI: 10.25264/2312-7112-2018-21-50-55

Хромець В. Л. Академічний тип богословської освіти на території України в XIX на початку XX століття: утвердження та становлення. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. № 21. С. 50–55.

УДК 2-1/9:37:027.7:378:37.09

Віталій Хромець

АКАДЕМІЧНИЙ ТИП БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В XIX НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: УТВЕРДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ

У статті розглянуто питання утвердження та становлення академічного типу богословської освіти на території України в XIX на початку XX століття, виокремлено нові підходи до розуміння особливостей формування даного типу богословської освіти на відміну від інших типів. Проаналізовано контекст та історичну рамку в якій формувався даний тип богословської освіти. Представлено детальний аналіз діяльності духовних навчальних закладів на території України, зокрема, деталізовано діяльність Київської Духовної Академії до її закриття у 1923 році.

Ключові слова: академічний тип богословської освіти, реформи, Київська Духовна Академія, магістерська дисертація.

Віталій Хромець

АКАДЕМИЧЕСКИЙ ТИП БОГОСЛОВСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ В XIX НАЧАЛЕ XX ВЕКА: УТВЕРЖДЕНИЕ И СТАНОВЛЕНИЕ

В статье рассмотрены вопросы утверждения и становления академического типа богословского образования на территории Украины в XIX начале XX века, выделены новые подходы к пониманию особенностей формирования данного типа богословского образования в отличие от других типов. Проанализированы контекст и историческая рамка, в которой формировался данный тип богословского образования. Представлен подробный анализ деятельности духовных учебных заведений на территории Украины, в частности, детализировано деятельность Киевской Духовной Академии до ее закрытия в 1923 году.

Ключевые слова: академический тип богословского образования, реформы, Киевская Духовная Академия, магистерская диссертация.

Vitalii Khromets

ACADEMIC TYPE OF THEOLOGICAL EDUCATION IN THE UKRAINE TERRITORY IN THE XIX CENTURY OF THE XX CENTURY: APPROVAL AND FORMATION

In the article examined the questions of the establishment and formation of the academic type of theological education in the territory of Ukraine in the XIX beginning of the XX century are considered, new approaches to understanding the features of the formation of this type of theological education are distinguished, in contrast to other types. The context and the historical framework in which this type of theological education was formed are analyzed. A detailed analysis of the activities of the religious educational institutions on the territory of Ukraine is presented, in particular, the activity of the Kiev Theological Academy is detailed until its closure in 1923.

Key words: academic type of theological education, reforms, Kiev Theological Academy, master's thesis.

Історичні зміни та трансформації, які переживала освіта, зокрема, богословська освіта в Україні, потребує свого вивчення, переосмислення та наукового аналізу. Історична рамка XIX – початку XX століття сформувала певні особливості та тенденції, які мали свій вплив на подальший розвиток богословської освіти та на сучасні тенденції.

Постановка проблеми. Проблематичність викладу матеріалу та досліджуваної теми полягає у необхідності деталізації питання утвердження та становлення академічного типу богословської освіти в Україні в XIX початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням духовної та богословської освіти присвячені роботи різних учених, які розглядали діяльність богословських закладів у диференційовані історичні періоди, до таких авторів належать: Н. Ю. Сухова, яка розглядає питання богословської освіти в Росії, зосереджуючи свою увагу на питаннях: історії вищої духовної освіти в Росії в різні історичні періоди [1, с. 87–96]. Дослідниця аналізує також питання православних духовних академій в 1850–1860 роки та реформа 1869 року [2, с. 23–28] та інші питання пов'язані з богословською освітою,

з акцентуванням на розвитку, саме православних вищих закладів духовної освіти. Питанню вищої богословської освіти присвячені праці В. В. Буреги, який досліджує діяльність духовних навчальних закладів, зокрема, православних, деталізуючи свій аналіз на діяльності в Київській Духовній Академії і Семінарії в різні історичні епохи [3].

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні особливостей розвитку академічного типу богословської освіти на теренах України в XIX на початку XX столітті. Завдання дослідження полягає у фокусуванні та аналізі, а також у систематизації знань щодо особливостей розвитку академічного типу богословської освіти на теренах України в XIX на початку XX столітті.

Виклад основного матеріалу. Передумови формування історичної рамки 1864-1923 років відобразились в діяльності структур та персоналій даної епохи і наклали свій відбиток на наступних поколіннях та представниках богословської освіти та діяльності вищих закладів духовної освіти в Україні. В 1865 році було призначено обер-прокурором Священного синоду Д. А. Толстого, саме він ініціює реформи духовної освіти і розробку нового статуту. В 1867 році було розроблено два проекти статуту за один проголосувала більшість за інший меншість. За основу було затверджено проект більшості. Саме з цим статутом пов'язане утвердження академічного типу богословської освіти. Проект мав ряд новацій. При збереженні 4 ступенів духовної освіти, дозволявся вступ до семінарій та академії осіб з не духовного стану. Ліквідовувалася система духовних освітніх округів і на академію не покладалася функція керування та ревізії духовних шкіл нижчого ступеня. Кожна школа тепер підкорялася на пряму Священному синоду та залишалася під наглядом правлячого архієрея на території єпархії якого знаходилася школа. Академіям надавалося право випускати закордонні наукові видання без затвердження цензурним комітетом. Було ліквідовано духовно-навчальне управління і створено новий керуючий орган «навчальний комітет». З нового органу знімалися усі функції крім функції керування навчанням та вихованням.

Дискусії навколо нового уставу академії поділило його учасників на дві групи, які відстоювали ту чи іншу модель вищої богословської освіти. Перша група вважала, що першочерговим є розвиток богословської науки, педагогічні функції підкорялися академічним. За зразок нової академії брали факультет богослов'я німецького університету. Друга група, пропонувала підкоряти академію педагогічним завданням: вона має готувати в першу чергу викладачів для семінарії, а богословська наука має додаватися як друге важливе завдання. Новий устав вказує на те, що наукові і педагогічні завдання вищої богословської освіти є рівнозначно важливі.

Новий проект уставу запропонував: 1. Усі дисципліни розподілити за трьома відділеннями: спеціально богословському, богословсько-історичному; філософському; 2. Вчені ступені спеціалізувати за відділами, а у відділах за групами однорідних наук; 3. Конференції пропонується замінити на ради, з правом кожному професору входити в її склад з правом голосу; 4. Вводиться посада приват-доцента; 5. Максимальна тривалість курсу має бути – 1 рік; 6. На вступ в академії мають право вихідці з усіх станів; 7. Збільшення фінансування. Далі статут вказує на загальнообов'язкові дисципліни: 1. Святе Письмо; 2. Основне богослов'я; 3. Метафізика; 4. Історія філософії. 5. Педагогіка; 6. Одна з давніх мов та її словесність; 7 одна з нових мов та її словесність на вибір (англійська, німецька, французька). До дисциплін спеціального богословського відділення входили: 1. Догматичне богослов'я з історичним викладом догматів; 2. Моральне богослов'я; 3. Порівняльне богослов'я; 4. Патристика; 5 Єврейська мова та біблійна археологія. До дисциплін церковно-історичного відділення входили: 1. Біблійна історія Старого і Нового Завіту; 2. Загальна церковна історія; 3. Історія руської церкви; 4. Історія і викривання руського розколу 5. Загальна громадянська історія; 6. Руська громадянська історія. До дисциплін церковно-практичного відділення входили: 1. Пасторське богослов'я; 2. Гомілетика та історія проповідництва в православній церкві.

Також новим був і розподіл функцій викладачів: 1. Викладач закріплювався за відділеннями у відповідності до тої кафедри, яку він обіймав; 2. Кожен викладач мав спеціалізацію і мав працювати по одній кафедрі; 3 для підготовки викладацьких кафедр вводився інститут приват-доцентури.

Останній, 4 рік, навчання виводився для написання випускної роботи і педагогічної підготовки. Захист випускної роботи і проходження педагогічної теорії та практики давало права займати викладацькі посади в семінаріях та академіях [4, с. 101–109].

Змінювалася і система керівництва: 1. Керував відділенням помічник ректора по відділенню, 2. Помічник ректора здійснював нагляд за викладачами та ходом навчального процесу на відділенні;

3. Вводився інститут «збори відділення», який складався з професорів та доцентів. На окремі засідання могли запрошуватися доценти та лектори.

Особливістю нового уставу було введення публічного захисту магістерських та докторських дисертацій. Для того, щоб зайняти посаду ординарних та екстраординарних професорів обов'язковим був ступінь доктора. Крім того, вчені ступені, присвоювалися лише з богослов'я. Також, варто відзначити, що магістерська ступінь з навчальної стає першою науковою ступінню.

Цікавим є те, що в період з 1869 до 1880 року правом навчатися в КДА скористався лише один студент з не духовного прошарку.

В період уставу була випрацьована система стажувань викладачів. Стажування передбачалося з визначеним переліком місць, який мав відвідати стажер і він мав працювати за структурою, яка складалася з трьох елементів:

1. Ознайомлення з основними напрямки в західній науці предмету, який він викладав.

2. З'ясувати місце цієї науки серед інших наук, структуру, основну проблематику, методи та підходи які застосовуються; 3. ознайомлення з першоджерелами та допоміжною літературою і скласти перелік для закупівлі бібліотекою Академії. Такі стажування на практиці суттєво покращували рівень викладача, що виявлялося у написанні раду статей, оновлення лекційного матеріалу [5, с. 235–242].

На відміну від статуту 1814 року новим статутом передбачалося не три, а два основних завдання: підготовки богословів-науковців та підготовка педагогічних кадрів для системи вищої та середньої (семінарської) богословської освіти.

Статутом також передбачалося можливість створення наукових товариств, які мали стимулювати позааудиторну наукову активність та долучати до колективного обговорення наукових ідей колег з корпорації викладачів академії

На новий статут академії вплинули статuti богословських факультетів німецьких університетів.

За статутом передбачалося, що випускник третього курсу академії отримував звання дійсного студента, що дозволяло йому викладати в духовних училищах (це право давало і закінчення семінарії, але оскільки в академію могли вступити особи і без семінарської освіти – ця норма отримувала додатковий сенс). Особа, яка закінчила четвертий курс і успішно слала випускний іспит отримувала звання кандидат богослов'я і отримувала право викладати в семінарії. Особа, яка захистила магістерську роботу отримувала право викладати в семінарії на посаді доцента, а докторський ступінь дозволяв викладати на посаді професора (якщо посада ординарного професора обіймалася магістром то він протягом трьох років мав захистити докторську дисертацію). Ступінь магістра присуджувався лише з богослов'я, тому на небогословських відділеннях вводився богословський курс в тематиці якого мала захищатися дисертація. Важливою новацією стало те, що докторський ступінь могли отримувати особи без священного сану.

Статут 1869 року справді призвів до реформи вищої богословської освіти, уподібнивши його за формою організації навчально-наукового процесу в Академії до богословських факультетів німецьких університетів. По-перше, було поєднано наукову та педагогічну діяльність – це стало можливим внаслідок чіткої спеціалізації кожного викладача. Це дозволило проводити відрядження та стажування, працювати з літературою, покращувати зміст та форми викладання дисциплін пов'язаних зі спеціалізацією викладача. І це поглиблювало знання студента з конкретної дисципліни. Хоча спеціалізація мала зворотній бік, – це заглиблення в свій предмет без врахування загальнобогословського контексту. По-друге, остаточно утверджується історико-критичний підхід у роботі з богословським матеріалом, що призводить до написання текстів та викладу навчального матеріалу в раціоналістичному ключі, що наближало вітчизняне до європейського богослов'я. По-третє, активно залучаються напрацювання католицького на протестантського богослов'я, що включає православне богослов'я в цілому та богословську освіту зокрема в загальноєвропейській освітньо-науковий простір, але це процес був односторонній – вплив на вітчизняне православне богослов'я католицького і протестантського був відчутний, а вплив навпаки, був малопомітний. По-четверте, подібним чином в академії виокремлювалося чотири напрямки: екзегетичний, систематичний, історичний та практичний, але на відміну від факультету німецького університету, де це було частиною загальнобогословської підготовки, в академії екзегетичний напрямок стає загальнообов'язковий, а три останні напрямки стають спеціалізаціями, які вивчаються паралельно. Це призводило до однобокості богословської підготовки.

Новий статут академії було затверджено в 1884 році. За задумом, він мав виправити, на думку авторів, дві головних вади попереднього статуту: це рання богословська спеціалізація і повернення

до фундаментальної всебічної богословської освіти та боротьба з надмірним академізмом і повернення до рішення в першу чергу завдань церковних (у розумінні їх церковним керівництвом того часу). Іншими словами пропонувалося посилити доксологічні акценти

Були внесені зміни у навчальний план академії. Були ліквідовані спеціалізації і більшість богословських дисциплін стають загальнообов'язковими. До переліку увійшли: 1. Святе Письмо Старого та Нового завітів; 2. Основне богослов'я; 3. Догматичне богослов'я; 4. Моральне та пастирське богослов'я; 5. Церковна історія – давньої та східної церкви; 6. Історія Руської церкви; 7. Канонічне право; 8. Гомілетика; 9. Одна європейська та класична мова за вибором. Відділення були замінені групами предметів: 1. Церковно історична; 2. Церковно-практична (словесна).

Важливі зміни в богословській освіті відбулися з новим статутом 1869 року, який передбачав створення спеціалізацій, що тягнула за собою створення трьох відділень: богословського, церковноісторичного, церковнопрактичного. Передбачалося, що будуть дисципліни загальнообов'язкові, і ті, які слухалися за планом обраної спеціалізації. Богословська наука в академії набула найбільшого розвитку в 60-80 роки XIX століття найбільш визначними постатями були: в сфері біблістики П. Рибінський, А. Глагольєв, Д. Богдашевський; в сфері патрології К. Скворцов, К. Попов, Н. Щеглов, С. Єпіфанович. Утвердилася церковноісторична школа: С. Голубєв, М. Петров Ф. Титов. Слід також згадати видатних літургістів: А. Дмитрієвський, М. Скабаланович. У сфері морального богослов'я працювали: М. Олесницький, В. Екземплярський. Значний внесок в сфері церковної гомілетикизробив В. Певницький.

Було визначено те, що протягом року пишеться лише один твір. Статут 1884 року повертає обов'язковість підготовки проповідей.

Статут 1884 року вводить захист магістерських і докторських дисертацій по богослов'ю, церковній історії та економічному праву.

Захист магістерської дисертації був винесений за межі чотирьохрічного навчання.

Приват-доцентура була скасована, було вирішено, що для підготовки кадрів найбільш перспективних студентів залишали на рік для проходження теоретичної і практичної підготовки, цей інститут почав називатися професорським стипендіатством.

Статут усуває форми практичної підготовки, семінари, практичні заняття, які були передбачені статутом 1869 року, але так і не були реалізовані.

За статутом на вибір пропонувалися загальноосвітні, філологічні та історичні дисципліни у деяких богословських предметах, які не увійшли у загальнообов'язкові були сформовані замість відділень групи предметів, це було зроблено досить механічно оскільки це більше була боротьба з багатопредметністю і тому незначні на думку розробників статуту дисципліни були об'єднані в групи предметів.

Прилюдний захист магістерської дисертації зберігався, але лише в присутності ради академії, тих кого рада спеціально запросила.

Статут вказував, що академії не є богословськими університетами з поділом на факультети, а в академіях богословська освіта і наука розвивається в цілісності.

Статут вимагав магістерський ступінь від доцента та ступінь доктора від ординарного професора богословських кафедр, для тих, хто викладав на богословських кафедрах відбувається чіткий розподіл ординатури, тобто посаду ординарного професора по кафедрам, один ординарний професор на кожному кафедрі, причому, якщо на іншій групі предметів не було ординарного професора ординатура не переноситься на інший та іншу групу предметів.

Створення так званих освітніх округів коли навколо академії, або до академії закріплювалися семінарії, академії приписувалося здійснювати їх методичний супровід [6, с. 128–133].

Статут 1884 року відмінив практику підготовки до викладацької та наукової діяльності який передбачав статут 1869-го року.

Пасивність богословської освіти доводилось досить складно регулювати на противагу освіті та науці в духовній академії, академічний стиль мислення набувався досить складно.

Статут 1884 року посилює практичне богослов'я та суттєво посилює вивчення та викладання церковної історії.

Посилюється місіонерська підготовка навколо Казанської духовної академії.

У 1859 році єврейська мова стала обов'язковою для всіх студентів Київської духовної академії.

Не до кінця підготовленими були стипендіати, які навчались в Італії, для підготовки до викладання та написання дисертації реально їм не вистачало підготовки. Щодо підготовки до викладання вона була лише теоретичною не було ніякої практики на магістерську дисертацію, тому за рік підготувати її було у більшості випадків неможливо.

В практиці застосування статуту 1884 року говорилося про підвищення церковної відповідальності в текстах кандидатських та докторських дисертацій, а також богословських періодичних виданнях.

Силами Київської духовної академії та університету святого Володимира було створено товариство духовно-морального виховання у дусі православної церкви, читання відбувалися у Володимирському соборі та в історичному товаристві Нестора-літописця.

Період уставу 1869 року посилюється використанням критично історичного методу фактично богослов'я, переходить на рейки академічного типу богословської освіти, але з іншої сторони богослов'я академії починає входити в конфлікт з церковною традицією, яку утримує єпископат, тому фактично статут 1884 року робить крок назустріч єпископату, і це призводить до конфлікту з критичним історичним методом, і як наслідок, дисертації, або дисертаційні дослідження прагнуть до описовості, або окреслюють дріб'язковість та намагання уникнути гострих тем та проблем, щоб уникнути конфлікту з єпископами, тому фактично відбувається напруження між академічною моделлю богословської освіти та доксологічною моделями богословської освіти яка існувала до 1869 року.

Для написання дисертації своєрідним орієнтиром, які виставляло священноначаліє мало стати відповідність Святому письму та вченням отців церкви. Була наявна відсутність перенасиченості закордонної термінології з цитуванням за оригіналом, або перекладами закордонних текстів.

У 1895 році в Київській духовній академії були студентські заворушення, які підштовхнули до необхідності реформи. Починається підготовчий період 1896-1906 року нової реформи, в даному напрямку була проведена велика підготовча робота, але яка не була врешті-решт втілена.

В Київській духовній академії були організовані богословські та філософські гуртки на чолі з викладачами академії.

Студенти академії активно приймали участь в організації позааудиторної роботи і проводились різноманітні відкриті лекції, зустрічі на заводах, школах, в'язницях тощо.

Провал реформи 1895-97 років був викликаний тим, що в першу чергу це було пов'язано з тим, що корпорації та священноначаліє дивилася на питання реформи зовсім по-різному.

Корпорація викладачів, в першу чергу, прагнула до академічної автономії і намагалась підвищити рівень богословської освіти враховуючи недоліки статутів 1864 та 1869 років.

В результаті реформи 1869 року, уставу 1869 року з'явилися спеціалізації, відповідно з'явилися спеціальні дослідження у сфері вітчизняного богослов'я, це прямо вплинуло на підвищення якості освіти та якості викладання.

Статутом 1869 року було не усунуто необхідність керування освітніми округами семінаріями та училищами.

Були розроблені в межах богослов'я окремі напрямки, формувалася традиція дослідження літургії, фольклористики, візантології, історії руської церкви, місіології, було залучено велику кількість джерельної бази, що дозволяло окреслити спектр для майбутніх богословських досліджень.

Розвиток богословської освіти призупинився з приходом до влади більшовиків. Київська духовна академія та всі духовні навчальні заклади припинили своє існування. При новоствореному Православному богословському товаристві було створено приватний навчальний заклад «Київська православна богословська академія» (далі – КПБА), яка проіснувала з 1919 по 1923 року. КПБА чітко усвідомлює, себе спадкоємицею КДА, але в новій назві зникає слово «духовна» і з'являється «богословська» з вказанням конфесії «православна» зникає прив'язка в назві «духовна» «для підготовки духовенства», а з'являється в назві відображення основного змісту освіти «богословський» та з вказанням орієнтації на одну конфесію «православну». На початок ХХ ст. вже було чітке усвідомлення синонімічності або подібності термінів «духовна» та «богословська» освіта. Необхідність розмежувати ці терміни з'являється лише тоді, коли богословська освіта з'являється у світських навчальних закладах в часи сучасної історії богословської освіти в Україні.

Висновки. Проаналізована історична рамка, дозволяє зробити висновок про те, що в дану епоху було закладено ряд факторів та чинників, які знайшли своє відображення в подальшій історії не лише вищих закладів духовної освіти. Дана епоха передувала початку складних часів для держави, церкви

та богословської освіти. В той же час, події, які відбувались в проміжку з 1864 по 1923 рік характеризуються активізацією процесів та рядом досягнень у сфері богословської освіти академічного типу.

Література:

1. Сухова Н. Ю. Документы по истории высшего духовного образования в России в фонде Поместного Церковного Собора 1917–1918 гг. *Отечественные архивы*. 2007. № 4. С. 87–96.
2. Сухова Н. Ю. Православные духовные академии в 1850–60-х гг. и реформа 1869 г. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия «История и политические науки»*. 2009. № 4. С. 23–28.
3. Бурега В. В. Киевская Духовная Академия и Семинария : монография. Киев : КДАиС, 2009. 64 с.
4. Сухова Н. Ю. Значение Святейшего Синода в истории научно-богословской аттестации (1839–1917). *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 38 (176). История. Вып. 37. С. 101–109.
5. Сухова Н. Ю. Государственная политика России в сфере высшего духовного образования (XVIII – начало XX в.). *Известия Алтайского государственного университета*. 2009. № 4/4 (64/4). С. 235–242.
6. Сухова Н. Ю. Проблемы научной аттестации в православных духовных академиях (по материалам 1905–1906 г.). *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология*. 2010. Т. 9. № 1. С. 128–133.